

†GAMMELKIRKE

NYBORG

Historisk indledning. Traditionen vil vide, at Nyborgs ældste bydel med kirke skulle have ligget længere inde på fastlandet, inden den engang i løbet af høj-middelalderen blev flyttet ned til sin nuværende placering, dvs. inden Vor Frue Kirke blev påbegyndt (jf. s. 879). Der haves intet kendskab til Gammelkirkens dedikation, og det vides end ikke med sikkerhed, hvor den har ligget. Kirken har traditionelt været forsøgt placeret på det nuværende sygehus' område (jf. s. 822 f.).

Da Jakob Erlandsen endelig dukkede op til Danehoffet 10. marts 1256, fandt mødet mellem kongen og ham sted i en kirke og ikke i et kapel på slottet. I Jakob Erlandsens klage 1262 over, at kong Kristoffer ikke holdt mødet i 1256 i kongens palatium men under åben himmel (sub diuo Prætorium constituens),¹ står der, at de mødtes i kirken (uden nærmere betegnelse), og at kongen samme dag 'på den nævnte kirkes kirkegård' (in cæmiterio dictæ Ecclesie) ophidsede mange folk mod biskoppen, og sagde mange hårde ord.² Det kan sandsynligvis dreje sig om Gammelkirken.

Den ældste kendte skriftlige kilde, der direkte nævner kirken, er fra 1451, hvor der omtales nogle pantsatte agre liggende »høesz den gamle kircke i Nyeborgh«.³
Anneksforhold. Se s. 825 f.

Beliggenhed. Kirken har traditionelt været placeret ved Helletofte, hvilket dog må skyldes en fejllæsning af et dokument. I et mageskiftebrev, dateret nytårsdag 1505, overdrog Kong Hans 'Gamle Kirke, liggende uden for Nyborg', nogle af kronens jorder mod vederlag af andre jorder til Nyborg Slots ladegård. Det drejede sig om » ... forskrevne gamle Kirkes Jord, som kaldes Helletofte ...«. Det er jorderne og ikke kirken, der ligger i Helletofte (jf. s. 822 med note 38).

1521 solgte og skødede Erik Friis på Nyborg Byting til Antvorskov Kloster al den rettighed og ejendom, som han havde i seks agre liggende for Nyborg i Nørremark nord for den gamle kirke. De nævnte agre kaldtes »Lödne höye«.⁴

I præsteindberetningen til Ole Worm – formentlig ved præsten i Nyborg, Jørgen Stampe – berettes, at der »stod en gammel kirke nordøst for slot-

tet, på det sted man nu kan sige imellem gammel og ny 'Lagaard', som da kaldtes byens kirke ...«.⁵

Nyborgpræsten Peter Schonning skrev i en indberetning til generalmajor og hofbygmester de Thura 1755, at der uden for byen i Helgetofte har stået en kirke, kaldet Gammelkirken, som blev ødelagt i reformationstiden.⁶

Pontoppidan omtalte Gammelkirken, »som har staaet i Helgetofte neden for Slottet, hvor Byen først, førend Reformationen har været anlagt, den blev kaldet St. Helge; den var annekteret til Hiulby Kirke ... men ved Grevens Feide, som skeede ved Kong Friederich I. Død, er Kirken med en stor Deel af Byen ødelagt«.⁷ Et andet sted skrev han imidlertid, at »Det er beviisligt nok af adskillige gamle Breve, at Stadens første og ældste Kirke har staaet langt uden for Fæstning-Verkerne i Helletofte, og at dens Præster og Værgere der har boet«.⁸

Vedel Simonsen tilskrev Knud Prislavsens anlæggelsen af kirken: »Den Kirke hertug Knud [af Lolland] ved denne Leilighed skal have bygget i N[yborg] 1175 ... var formodl. den saa Kaldte Gammel el. S. Helge Kirke som var annecteret til Huilbye, Kaldtes GamelKirke efter Slottet Gamelborg; og stod i Helgetofte, tæt neden for nuværende Slot, hvor man har fundet Levninger af en stor anseelig bygning og en mægtig Steenebroe og hvor desuden før Reformatjonen den største deel af byen laae, men blev i Grevens feide tillige med dennes Kirke afbrændt og af dens Grundsteene siden den saa Kaldte Dæmning nest syd vest for Byen være opført«.⁹ Der kendes ikke kilder, der kan bekræfte Knud Prislavsens som grundlægger.

Man har på denne baggrund villet placere denne ældre by nord for Nyborg Slot i området, hvor Nyborg Sygehus senere er bygget.¹⁰ Der er imidlertid ikke registreret arkæologiske spor af en bebyggelse endsige by eller kirke her.¹¹

Nedlæggelsen. Som omtalt i den historiske indledning (s. 824) vides ikke med sikkerhed, hvornår kirken blev nedlagt. Traditionen vil vide, at den blev ødelagt under Grevens Fejde, men der er ingen sikre efterretninger herom. Jf. redegørelsen om annekserforholdene i Nyborg og Hjulby (s. 825 f.), var den i alt fald gennem en del af middelalderen 'hovedkirke' i forhold til Hjulby Kirke og Nyborg Vor Frue Kirke. Den nævntes 1528 og var tilsyneladende da stadig 'hovedkirke'.

Der var et mageskifte Vor Frue dag 1546 mellem kronen og den første protestantiske sognepræst i Nyborg, Niels Petersen, om bl.a. »En haffue her Vden byen, ved gamle Kirche Liggendis«,¹² hvilket kunne tyde på, at den endnu ikke var nedrevet på dette tidspunkt, mens den må formodes nedlagt noget før indberetningen til Ole Worm (jf. ovf.).

Efter kirkens nedlæggelse formentlig i anden halvdel af 1500-tallet kunne det se ud, som om brugen af kirkegården ved denne er fortsat. Der er meget, der tyder på, at kirken har ligget i området, hvor kirkegårdsfunktionen fortsatte de næste adskillige århundreder. Det kan også forklare, hvorfor 'den øde kirkegård' fortsat oprettedes og vedligeholdtes helt op i 1700-årene (jf. s. 1277).

Ligeledes kan en lokalisering af Gammelkirken til den stadig i brug værende Nyborg Kirkegård sandsynliggøre, at placeringen af denne kirkegårds tårnkapel (s. 1319) kunne være sammenfaldende med kirkens.

Ifølge traditionen skal en romansk døbefont i Vor Frue Kirke stamme fra Gammelkirken,¹³ men der haves ingen kildemæssige belæg for dette (jf. s. 973 med note 339).

KILDER OG HENVISNINGER

Arkivalier. Landsarkivet for Fyn (LAFyn). *Nyborg pastoratsarkiv*. Embedsbog 1650-1664. *Vedel Simonsens Samlinger*. Diverse samlinger 1800-58. 68. Topografiske samlinger.

Redaktion ved Kirstin Eliassen. Revision af latinske oversættelser ved Peter Zeeberg. Oversættelse til engelsk ved James Manley. Korrektur ved Jørgen Lethan. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedso. Redaktionen afsluttet januar 2015.

NOTER

¹ SRDV, 585.

² SRDV, 592.

³ *ÆldDaArkReg* IV, 205.

⁴ *ÆldDaArkReg* IV, 205. Af ældre kort fremgår, at Låddenhøjsmark ligger nord for den nuværende vej Hyrdegyden, øst for Odenselandevejen. Låddenhøjsmarken omtales også i en markbog 1681, *DaStedn* 13, 173; RA. *Rentekammeret*. Christian V's matrikel. Markbog for Nyborg Landsogn (2. aug. 1681).

⁵ *Præsteindb Worm* 132.

⁶ KB. *Kallske saml* 377. 4°.

⁷ *DaAtlas* VI, 765.

⁸ *DaAtlas* VI, 751.

⁹ LAFyn. *Vedel Simonsens Samlinger*. Diverse samlinger 1800-58. 68. Topografiske samlinger.

¹⁰ Den nyere litteratur har antaget, at den har ligget på det sted, hvor nu Nyborg Sygehus ligger, f.eks.: T. Løgstrup, *Nyborg Kirke*, Nyborg 1923, 6; Preben Hahn-Thomsen, *Nyborg i 800 år* I, Nyborg 1971, 30; Bjørn Westerbeek Dahl, *Vor kongelige fæstning Nyborg*, Kolding 1995, 12 ff.

¹¹ J.nr. OBM 9773.

¹² LAFyn. *Nyborg Pastoratsarkiv*. Embedsbog 1650-1664. Embedsbogen indeholder afskrifter af en lang række dokumenter.

¹³ *Nyborg i 800 år* (note 10) I, 99; Knud Hornbeck, Knud Haugaard, Jens Christian Hedegaard Kristiansen og Axel Rechnagel, *Træk af Nyborg Vor Frue Kirkes historie 1388-1988*, Nyborg 1988, 7.

†GAMMELKIRKE

Tradition has it that Nyborg's oldest neighbourhood with a church lay farther in on the mainland, until at some point in the course of the High Middle Ages it was moved down to its present location – that is, before the Church of Our Lady was begun in the last quarter of the 1300s (cf. pp. 835 ff).

A meeting between the King and Archbishop Jakob Erlandsen in 1256 must have taken place in the church and not in a chapel in the castle. In Jakob Erlandsen's complaint from 1262 over the meeting, his charges included that the meeting with King Kristoffer did not take place in the King's 'palatium' but in the open air, and that the King 'in the churchyard of the said church' stirred up many people against the Bishop. This may have been †Gammelkirke (the Old Church).

The church has traditionally been located at Helletofte, which must however be due to a misreading of a document from 1505, as the document mentions some lands belonging to the church in Helletofte. It was these, not the church, that were located there. Tradition also has it that

the church and the town were destroyed in the civil war of 1534–36 or during the Reformation.

However, no archaeological traces have been found there of any building, far less of a town or church.

The oldest known written source that directly mentions the church is from 1451. The church is also mentioned in a source from 1546, which may indicate that it had not yet been demolished at that time, but presumably was shortly afterwards.

After the closing down of the church, presumably in the second half of the sixteenth century, there are signs that the use of its churchyard continued. There is much to indicate that the church lay in the area where the cemetery function continued for several centuries to come (cf. p. 1277).

Similarly, a localization of Gammelkirke to the Nyborg churchyard still in use makes it seem likely that the site of the †chapel (q.v.) of this churchyard could be the same as that of the church.